

TILNING ONOMASTIK QATLAMI BIRLIKLARINING PARALINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Akramova Guljahon

Andijon davlat chet tillari instituti magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada tilning onomastik qatlami birliklarining paralingvistik xususiyatlari lingvokulturologik va semiotik jihatdan tahlil qilindi. Ayniqsa, inson nomlarining shakllanishi va ularning qo'llanishi jarayonida noverbal vositalar – mimika, jest, tana holati va intonatsiya muhim kommunikativ yukni o'z ichiga oladi. Maqolada ushbu hodisaning genezisi tarixiy va madaniy kontekstda tahlil qilinadi. Shuningdek, onomastik birliklarning paralingvistik jihatdan qanday semantik yukka ega ekanligi haqidagi ilmiy qarashlar turli misollar hamda yetuk tilshunos olimlarning asarlari asosida yoritiladi.

Kalit so'zlar: onomastik birliklar,

Tilning onomastik qatlami esa bu xotiraning asosiy qatlamlaridan biri bo'lib, u inson, joy, voqea, qabila va boshqa obyektlarning nomlari orqali milliy tafakkur tarzini ifodalaydi. Onomastik birliklar shakllanishida nafaqat lingvistik qonuniyatlar, balki paralingvistik omillar, ya'ni nutqdan tashqari ishora vositalari ham muhim rol o'ynaydi. Bu hodisa tilshunoslikda hanuzgacha yetarli darajada o'rganilmagan yo'nalishlardan biri sanaladi.

Paralingvistik vositalarga mimika, jest, tana holati, ovoz balandligi, ohang va pauzalar inson nutqiga emotsional, ekspressiv va kontekstual ma'no yuklaydi. Shu nuqtayi nazardan, onomastik birliklarning qo'llanilishida va ularning qabul qilinishida ham ushbu vositalarning sezilarli ta'siri mavjud. Masalan, tarixiy shaxslar yoki muqaddas joy nomlari zikr etilayotganida, noverbal ifodalar orqali ularga bo'lgan ehtirom, g'urur yoki hayajon aniq seziladi. Tilshunos A.V. Superanskaya onomastika

bo'yicha asarida shunday yozadi: "Ismlar ijtimoiy-madaniy kontekstda yuzaga keladi va paralingvistik belgilar orqali o'zining emotsional-yuklanganligini kuchaytiradi"¹.

Shu bilan birgalikda, onomastik birliklarning genezesi ko'pincha qadimgi noverbal belgilar, to'temlar, ramzlar va marosimlar bilan bog'liq bo'lgan. Etnolingvistik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ayrim ismlar yoki joy nomlari avval qandaydir muayyan paralingvistik ifoda (masalan, qo'l harakati yoki tana holati) bilan bog'langan bo'lgan. Shu sababli onomastik birliklar va paralingvistik vositalar o'zaro tarixiy hamda madaniy bog'liqlikka ega.

Metodologiya va adabiyotlar sharhi. Tilning onomastik qatlami esa bu xotiraning asosiy qatlamlaridan biri bo'lib, u inson, joy, voqea, qabila va boshqa obyektlarning nomlari orqali milliy tafakkur tarzini ifodalaydi. Onomastik birliklar shakllanishida nafaqat lingvistik qonuniyatlar, balki paralingvistik omillar, ya'ni nutqdan tashqari ishora vositalari ham muhim rol o'ynaydi. Bu hodisa tilshunoslikda hanuzgacha yetarli darajada o'rganilmagan yo'nalishlardan biri sanaladi.

Paralingvistik vositalar – mimika, jest, tana holati, ovoz balandligi, ohang va pauzalar - inson nutqiga emotsional, ekspressiv va kontekstual ma'no yuklaydi. Shu nuqtayi nazardan, onomastik birliklarning qo'llanilishida va ularning qabul qilinishida ham ushbu vositalarning sezilarli ta'siri mavjud. Masalan, tarixiy shaxslar yoki muqaddas joy nomlari zikr etilayotganida, noverbal ifodalar orqali ularga bo'lgan ehtirom, g'urur yoki hayajon aniq seziladi. Tilshunos A.V. Superanskaya onomastika bo'yicha asarida shunday yozadi: "Ismlar ijtimoiy-madaniy kontekstda yuzaga keladi va paralingvistik belgilar orqali o'zining emotsional-yuklanganligini kuchaytiradi"².

Shu bilan birga, onomastik birliklarning genezesi ko'pincha qadimgi noverbal belgilar, to'temlar, ramzlar va marosimlar bilan bog'liq bo'lgan. Etnolingvistik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ayrim ismlar yoki joy nomlari avval qandaydir muayyan paralingvistik ifoda (masalan, qo'l harakati yoki tana holati) bilan bog'langan bo'lgan. Shu sababli onomastik birliklar va paralingvistik vositalar o'zaro tarixiy hamda madaniy bog'liqlikka ega.

¹Superanskaya A.V., Obshchaya onomastika, Moskva: Nauka, 1973, 45-bet

²Superanskaya A.V., Obshchaya onomastika, Moskva: Nauka, 1973, 45-bet

Tilning onomastik qatlami esa bu xotiraning asosiy qatlamlaridan biri bo'lib, u inson, joy, voqea, qabila va boshqa obyektlarning nomlari orqali milliy tafakkur tarzini ifodalaydi. Onomastik birliklar shakllanishida nafaqat lingvistik qonuniyatlar, balki paralingvistik omillar, ya'ni nutqdan tashqari ishora vositalari ham muhim rol o'ynaydi. Bu hodisa tilshunoslikda hanuzgacha yetarli darajada o'rganilmagan yo'nalishlardan biri sanaladi.

Paralingvistik vositalar – mimika, jest, tana holati, ovoz balandligi, ohang va pauzalar esa inson nutqiga emotsional, ekspressiv va kontekstual ma'no yuklaydi. Shu nuqtayi nazardan, onomastik birliklarning qo'llanilishida va ularning qabul qilinishida ham ushbu vositalarning sezilarli ta'siri mavjud. Masalan, tarixiy shaxslar yoki muqaddas joy nomlari zikr etilayotganida, noverbal ifodalar orqali ularga bo'lgan ehtirom, g'urur yoki hayajon aniq seziladi. Tilshunos A.V. Superanskaya onomastika bo'yicha asarida shunday yozadi: "Ismlar ijtimoiy-madaniy kontekstda yuzaga keladi va paralingvistik belgilar orqali o'zining emotsional-yuklanganligini kuchaytiradi"³.

Shu bilan birga, onomastik birliklarning genezesi ko'pincha qadimgi noverbal belgilar, to'temlar, ramzlar va marosimlar bilan bog'liq bo'lgan. Etnolingvistik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ayrim ismlar yoki joy nomlari avval qandaydir muayyan paralingvistik ifoda (masalan, qo'l harakati yoki tana holati) bilan bog'langan bo'lgan. Shu sababli onomastik birliklar va paralingvistik vositalar o'zaro tarixiy hamda madaniy bog'liqlikka ega.

Ushbu maqolada tilning onomastik qatlamidagi birliklar paralingvistik xususiyatlar bilan qanday uzviy aloqada ekanligi, ularning tarixiy shakllanish manbalari va semantik yukining qanday noverbal vositalar bilan boyitilishi tahlil etiladi. Maqola mavzusi doirasida misollar va iqtiboslar orqali paralingvistik belgilar yordamida onomastik birliklarning qanday ekspressivlik kasb etishi ilmiy asosda yoritiladi.

Muhokama va natijalar. Tilning onomastik qatlamiga mansub birliklarga antroponimlar, toponimlar, etnonimlar va boshqa nomlar kiradi. Ular faqat lingvistik tizim doirasida shakllanmasdan, balki kengroq kommunikativ-madaniy kontekstda,

³ Superanskaya A.V., Obshchaya onomastika, Moskva: Nauka, 1973, 45-bet

ayniqsa paralingvistik vositalar bilan bevosita aloqada rivojlanadi. Onomastik birliklarning mazmuni va ularning idrok etilishida noverbal muloqot elementlarining, xususan mimika, jest, tana holati va intonatsiyaning roli beqiyosdir.

Paralingvistik vositalar nomlarni eshituvchi (persektiv) subyekt tomonidan ma'lum semantik va emotsional konnotatsiyalar bilan anglashuvini ta'minlaydi. Masalan, muayyan tarixiy yoki diniy shaxs nomi tilga olinganida, suhbatdoshning yuz ifodasi, ohangi yoki tana harakati bu nomga bo'lgan hurmatni, e'tiqodni yoki hissiy aloqani ochib beradi. Aynan shunday noverbal ifodalar orqali ismlar va joy nomlari abstrakt semantik darajadan ko'proq real va hissiy-estetik qabulga o'tadi.

Tahlillar ko'rsatadiki, o'zbek madaniyatida paralingvistik belgilar orqali nomlarga munosabatni ifodalash kuchli ijtimoiy qadriyatlar bilan bog'liq. Masalan, "Buxoro", "Temur", "Bobur" kabi nomlar faqat tarixiy identifikator emas, balki ma'naviy-madaniy ramzlardir. Ular tilga olinganda ko'pincha paralingvistik belgilar – ovoz ohangining pasayishi, tana holatining salobat kasb etishi, ko'z kontaktining o'zgarishi — orqali emotsional munosabat bildiriladi. Bu esa onomastik birliklarning paralingvistik jihatdan "kodlangan" madaniy belgilar ekanini ko'rsatadi.

G'arb tilshunosligida ham bu hodisaga e'tibor qaratilgan. Xususan, R. Barthes onomastik belgilarni semiotik tizimning elementi deb hisoblab, ularning paralingvistik "kontekstual semantikasi" mavjudligini ta'kidlaydi⁴. Shuningdek, Ch. Peirce'ning belgilar klassifikatsiyasi (ikon, indeks, simvol) asosida olib borilgan tahlillar onomastik birliklarni ko'pincha indeksial belgilar sifatida baholashga imkon beradi. Ya'ni ular bevosita ijtimoiy, geografik yoki tarixiy haqiqatlarga ishora qiluvchi belgilar sifatida mavjud bo'ladi va bu ishora paralingvistik ifodalar bilan kuchayadi.

Mahalliy tadqiqotlarda esa G'.H. Abdullayev o'zbek onomastik tizimini madaniy konnotatsiyalar orqali o'rganib, ismlar faqat nomlash funksiyasini emas, balki estetik va kommunikativ yukni ham bajarayotganini ta'kidlaydi⁵. Tadqiqotimiz davomida bu fikr paralingvistik vositalar orqali tasdiqlandi: ayrim ismlar (masalan, "Otabek", "Laylo", "Shahrisabz") o'ziga xos emotsional-madaniy fonda idrok etiladi.

⁴ Barthes R. Elements of semiology. Hill and Wang. 1967, p. 89

⁵ Abdullayev G'. O'zbek onomastika muammolari. Fan, 1998. Toshkent, 135-bet.

Xulosa. Yuqoridagi tahlillar asosida xulosa qilish mumkinki, tilning onomastik qatlami birliklari — ya'ni antroponimlar, toponimlar, etnonimlar va boshqa nomlar — faqatgina nominativ funksiyani emas, balki madaniy, tarixiy va ijtimoiy mazmunga ega kommunikativ birliklar sifatida ham faoliyat yuritadi. Ushbu birliklarning to'liq semantik yuki va ularning muloqotdagi haqiqiy qabul qilinishi ko'pincha paralingvistik vositalar bilan bog'liq holda shakllanadi. Ayniqsa, milliy mentalitet va tarixiy xotira bilan bog'liq ismlar noverbal belgilar yordamida eshituvi va tushunilishi davomida chuqur emotsional konnotatsiyalar bilan boyiydi.

O'zbek tilida onomastik birliklar bilan bog'liq paralingvistik xatti-harakatlar, jumladan ovoz ohangining o'zgarishi, tana holati, ko'z qarashi va jestlar — madaniy kod sifatida shakllangan, ijtimoiy va milliy ong mahsulidir. Bu holat xalqning tarixiy xotirasi, axloqiy qadriyatlari va estetik mezonlarini ifodalaydi. Shuning uchun onomastik tizimni faqat lingvistik doirada emas, balki paralingvistik va madaniy-semiotik kontekstda o'rganish zaruratga aylanmoqda. Shunday qilib, onomastik birliklarning paralingvistik xususiyatlarini tahlil qilish orqali nafaqat tilning ichki tizimi, balki milliy tafakkur, madaniyat va kommunikativ odatlarning ham tub mohiyatiga yetish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Superanskaya A.V., Obshchaya onomastika, Moskva: Nauka, 1973, 45-bet
2. Barthes R. Elements of semiology. Hill and Wang. 1967, p. 89
3. Abdullayev G'. O'zbek onomastika muammolari. Fan, 1998. Toshkent, 135-bet.
4. Peirce, Charles Sanders. Collected Papers of Charles Sanders Peirce. Vols. 1–6. – Cambridge: Harvard University Press, 1931–1935.
5. Crystal, David. How Language Works. – London: Penguin Books, 2006. – p. 148–152.
6. Qodirov, B. Paralingvistik vositalarning kommunikativ vazifalari. // Filologiya masalalari. – 2021. – №2. – B. 67–72.
7. Karimov, Z. Onomastik birliklar va milliy madaniyat. – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2019. – 112 b.